

Koltai András

Egy magyar főrend pályafutása a császári udvarban

Batthyány Ádám (Bécs 1630–1659)*

Kemény János 1630 elején mint Brandenburgi Katalin erdélyi fejedelemasszony követe érkezett Bécsbe. Az akkor még mindössze 23 éves, ám roppant ambiciózus fiatalember már harmadszor járt a császári udvarnál, tehát a „császár palotáján” számos régi és újabb ismerőst talált. Közéjük tartozott például Maximilian Dietrichstein, Eleonóra császárné főudvarmestere (később a Titkos Tanács elnöke), aki néhány hónappal korábban II. Ferdinánd császár követeként éppen Gyulafehérváron tárgyalt és ott Kemény volt az a fejedelmi tisztviselő, aki szállásáról és ellátásról gondoskodott. Amikor tehát a Hofburgban ismét találkoztak, Dietrichstein viszonzásképpen ebédre hívta Keményt saját palotájába, másnap tíz órára. (Ez volt akkoriban az ebéd rendes ideje.) Ugyanaznap azonban Kemény beszédbe elegyedett egy újabb ismerőssel is, a még nálánál is fiatalabb, még csak 20 éves dunántúli nagybirtokossal, Batthyány Ádámmal, aki a császári udvarban forgolódo kevés magyar egyike volt. Batthyány szintén ebédre hívta az erdélyi követet, de az már amoda volt elígérkezve.

Másnap tehát Kemény János az erdélyi szokás szerint szállásán várta, hogy Dietrichstein egyik szolgáját küldje érte, ám nem jött senki. „Elmúlván az tíz óra és már tizenegy felé lévén, küldte láttatnom ismét Bottyáni uram, kinek megizenvén, hogy szállásomon legyek, ő ottan megláttatá, amaznak [Dietrichsteinnek] szállásán az dolog mint légyen; s hát immár ott régen hozzáültenek az ebédhez. Újjobban azért hozzámküldte, és megizené mind az szokást, hogy az volna: az hivatalos nevezett órára [...] hivattatik, akkorra [...] tartozzék az ebédhez, több hivatalt nem várván; és hogy már ott régen hozzátelepedtek volna, azért mennék őhosszája [Batthyányhoz], melyet megcseleküdvén, ott valóban magyar módon is lakánk.”¹ – fejezte be a történetet Kemény János majdnem harminc évvel később készült önéletrésében.

A történet egyik szereplője, a Kemény Jánost a bécsi szokásokról fölvilágosító Batthyány Ádám – akiről az alábbiakban szó lesz – maga is akkortájt került a császári udvarba. Nyomon követe az ő jellegzetesnek mondható udvari pályafutását, bepillantást nyerhetünk abba, hogy mely kapcsolatokra tehetett szert egy királyság-beli magyar főrend a császári udvarban, és hogy ez a kapcsolatrendszer miként

* A tanulmány a Ëeský Krumlov-ban (Krumau) 2001. október 16-án, *A Habsburg Monarchia nemesége és a császári udvar (Der Adel in der Habsburgermonarchie und der Kaiserhof / Šlechta v habsburgské monarchii a ěsaoský dvir) 1526–1740* című konferencián elhangzott előadás javított változata. Német változata megjelenik a konferenciával azonos című tanulmánykötetben, az *Opera Historica* sorozat keretében. A kutatást Magyarországon az OTKA F 037346 számú programjának keretében, Bécsben pedig a Klebersberg Kuno Ösztöndíj támogatásával folytattam.

1 Kemény 1986: 107.

működött, illetve alakult át a személyes életfordulatok és a politikai változások közepette.

E kort, amelyben Batthyány Ádám élt, barátja Zrínyi Miklós „a magyar romlásának seculumjának” nevezte,² mivel az országnak a tizenöt éves háború lezárása után több mint fél évszázadig még csak esélye sem volt arra, hogy megszabaduljon legsúlyosabb terhétől: az oszmán hódítástól és mindattól, ami ezzel járt: az ország szétszabdaltságtól és az állandó rablóhadjáratoktól (Péter 1979: 190–195, Szakály 1997: 130–131, R. Várkonyi 1999: 79–105, Ágoston–Oborni 2000: 236–237). A 17. század első fele ugyanis Európa nyugati felét is gazdasági, társadalmi és politikai válságban találta, amely végül a harminc évig tartó összeurópai háborúban csúcsondott ki (Schilling 1998: 372–397). A királyi Magyarország vezetőinek azonban mégsem volt más választása, mint hogy egyrészt otthon megvédjék maradék országukat, másrészt pedig, hogy ügyüket Európa, de mindenekelőtt a Habsburg Birodalom közös ügyévé tegyék. Ezen a téren ugyan a siker sorozatosan elmaradt, ám nem érdektelen, hogy a magyar főrendek milyen módon voltak jelen az udvari társadalom életében. Helyzetük és esélyeik megismeréséhez egyrészt az udvari társadalom szerveződési formáinak és gyakorlatának, másrészt pedig az egyes életutak – mint jelen esetben Batthyány Ádámé – alaposabb megismerésén keresztül vezet az út.

CSALÁDI HAGYOMÁNYOK

Batthyány Ádám apja, Batthyány II. Ferenc, a dunántúli kálvinisták egyik legfőbb patrónusa volt, anyja pedig, a cseh származású Lobkovicz Poppel Éva, kiterjedt családjának evangélikus ágából származott. Batthyány Ferenc 1620–1621-ben a szinte teljes Magyarországot elfoglaló erdélyi fejedelem, a szintén református Bethlen Gábor pártjára állt és annak dunántúli „commissarius plenipotentiarius”-a lett. Ezt azonban úgy látszik, hogy inkább rendkívül energikus és tettekre kész felesége rábeszélésére tette, mintsem saját szándékából és miután a császári csapatok betörése során birtokain falvak egész sora égett le vagy pusztult el, már 1621-ben visszatért II. Ferdinánd hűségére. A király ezt azzal honorálta, hogy az 1622. évi országgyűlésen nádornak jelölte.³

Miután 1625-ben Batthyány Ferenc meghalt, Ádám nevelését az anyja, Lobkovicz Poppel Éva vette át. Bár a temetés után néhány héttel, 1625. november 19-én, a soproni országgyűlésen a császári udvarnál is megtörtént az akkor 15 éves Ádám hivatalos bemutatása, a nevelésben inkább Poppel Éva evangélikus elvei érvényesültek. Így az addig református Batthyány gyerekeket, Ádámot és három hűgát azontúl evangélikusnak nevelték. 1626 elejétől Ádám tanítását egy Wittenbergben végzett teológusra, Zvonarics Györgyre bízta.⁴ Az otthoni tanulás azonban mindössze egy évig tartott, mert 1627-től Batthyány Ádám egy ideig Nádasdy Pál

2 Zrínyi 1985: 105.

3 Takáts 1917: 104–108, Koltai 2002: 14–16.

4 Koltai 2002: 21–23.

(a Dunántúl egyetlen evangélikus főrendje) udvarában szolgált,⁵ majd pedig egyre többet tartózkodott a katolikus Esterházy Miklós nádor környezetében,⁶ sőt a császári udvarban is, ahol például 1627. július elején anyjával együtt ismét megjelent, a hír szerint azért, hogy tisztelegjen a császárnál és elsajátítsa az udvari szokásokat.⁷

Az addig nem tapasztalt katolikus barokk kultúra és mentalitás mély benyomást tehetett Batthyány Ádámmra, aki ráadásul otthon gyakran szembesült az apja által támogatott református és az anyja által kedvelt evangélikus lelkészek állandó súrlódásaival is.⁸ A bizonytalanság helyett tehát a biztonságot igyekezett választani és 1629 szeptemberében – mindenekelőtt Pázmány Péter esztergomi érsek, továbbá Esterházy nádor hatására – a bécsi Am Hof-on álló jezsuita templomban letette a katolikus hitvallást.⁹ Bár az esemény nem volt nyilvános, Batthyány Ádám áttérésének hamar híre ment és tovább rontotta Lobkovicz Poppel Éva és fia akkorra amúgy is feszültségekkel teli kapcsolatát. A megtérés legfontosabb következménye azonban az lett, hogy ezáltal meghiúsult Ádám tervezett házassága Északnyugat-Magyarország legelőkelőbb evangélikus főrendjének, Illésházy Gáspárnak lányával, Katalinnal, mivel Róma a közeli rokonság és valláskülönbség kettős házassági akadályaként nem adott dispensációt.¹⁰

1630 tavaszán tehát, amikor Kemény János Bécsben járt, Batthyány Ádám talán éppen azért várakozott „a császár palotáján”, hogy tervezett házasságához pápai és királyi engedélyt szerezzen. A végül ki nem adott engedély címét a Királyi könyvbe is előre bevezettette a bécsi magyar kancellárián.¹¹ Néhány héttel később azonban a meghiúsult házassági terv helyett már inkább udvari előmenetele foglalkoztatta. 1630 júniusában elkíserte az udvart Regensburgba, a választófejedelmi gyűlésre, ahol június 30-án II. Ferdinánd kamarásává nevezte ki,¹² sőt augusztus 16-án a birodalmi grófi címet is megkapta. Az adománylevél külön kiemelte, hogy az adományozott erényeit II. Ferdinánd személyesen is tapasztalta.¹³

A protestáns, sőt „rebellis” családi háttér ellenére a Batthyány családban nem volt szokatlan az uralkodói udvarban vállalt szolgálat. Sőt, Batthyány I. Ferenc a 16. század első felében kifejezetten azzal alapozta meg a család jövőjét, hogy együtt nevelkedett Jagelló II. Lajos királlyal, akinek később kamarása és főpohárnoka lett,¹⁴ majd pedig Habsburg Mária királyné egyik udvarhölgyét, Svetkovicz Katalint

5 Esterházy Miklós levele Poppel Évának, Kismarton, 1627. szept. 30. (MOL P 1314, n° 12354).

6 Koltai 2002: 24–25.

7 Carlo Carafa bécsi nuncius jelentése, 1627. júl. 7. (Galla 1940: 72).

8 Payr 1924: 194–196, Kovács J. L. 1975.

9 Fazekas 1999, Koltai 2002: 26–29.

10 Iványi 1943: 10–18, Koltai 2002, 32–37.

11 MOL A 57, VII, 953.

12 MOL P 1313 Memorabilia, n° 1002/A. Gaspard Wiltheim jezsuita szerint a kamarási címet Pázmány Péter érsek ajánlására kapta meg (Wiltheim 1959: 139).

13 „non obscuris solum aliorum testimoniis didicimus, verum etiam propria nostra experientia sufficienter compertum habemus” (MOL P 1313 Majoratus, lad. 27, n° 49; MOL A 57, VII, 961–962). Részben közölte: Iványi 1943b: 17, n° 4.

14 Fögel 1913: 42, Fögel 1917: 55, 117, 135, Zimányi 1962: 12–13.

vette feleségül.¹⁵ Részben emiatt vált az 1526. évi kettős királyválasztás után Habsburg Ferdinánd magyar királyságának egyik biztos támaszává. Szolgálataiért mindkét király (II. Lajos és I. Ferdinánd) jelentős birtokokkal jutalmazta. Ferdinándhoz való viszonyára jellemző, hogy amikor 1563-ban, II. Miksa magyar királyi koronázásán az idős császár rosszul lett, a vele egykorú Batthyány Ferenc telepedett mellé, és folytatott vele élénk eszmecsere-t a szertartás hátralévő részében.¹⁶

Mivel Batthyány Ferencnek nem voltak gyermekei, birtokait unokaöccse, Kristóf, illetve annak fiai örökölték, akiket – egyebek mellett – szintén a császári udvarba küldött látni s tanulni az 16. század közepén. Így 1537 körül Batthyány Kristóf, majd az 1550-es években fiai, Batthyány Boldizsár és Gáspár nemesifjúként (*Edelknabe*) szolgáltak I. Ferdinánd udvarában.¹⁷ Közülük Gáspár korán meghalt, de Boldizsár szolgálata II. Miksa udvarában is folytatódott. 1566-ban az étekgógók között tartották számon (*Truchsess*),¹⁸ noha éppen abban az évben a császár kívánsága ellenére házassága miatt nem kísérte el urát az augsburgi birodalmi gyűlésre,¹⁹ és később sem szívesen időzött a császári udvarban.²⁰ Egy adat szerint azonban fia, Batthyány II. Ferenc (Ádám apja) is volt egy ideig nemesifjú II. Rudolf udvarában.²¹ Így tehát Batthyány Ádám esetében nem is az volt a különleges, hogy 20 éves korában császári kamarási állásra pályázott, hanem inkább az volt rendkívüli, hogy szülei nem korábban küldték őt a császári udvarba.

A Batthyányak esetében a császári udvarhoz fűződő szorosabb kapcsolatot a viszonylagos földrajzi közelség is indokolta. A Batthyány család Vas megyei birtokairól Bécs a korabeli közlekedési lehetőségek mellett 1–2 napi járásra feküdt. Amikor Batthyány Ádám Bécsbe utazott, akkor mindig két nap alatt tette meg az utat, úgy hogy éjszakára az Esterházyak egyik Sopron megyei várában (Kismarton, Fraknó, Lakompak) vagy valamelyik Kismartonhoz közeli magyarországi faluban (Nagy-marton, Klimpa/Kelénpatak, Vimpác, Szárazvám, Nagyhöflány) szállt meg.²² Ha azonban valaki nagyon igyekezett, akkor akár egy nap alatt is megjárhatta a Bécs–Rohonc utat. Ezért írhatta Rákóczi Ferenc, aki 1697–1698-ban vendégként egy évet a rohonci kastélyban töltött, hogy az egy napi járóföldre van Bécstől.²³ Nem hiába rosszalta tehát Malomfalvay Gergely ferences szerzetes, hogy 1654-ben Batthyány Ádám Bécsbe küldött levele csak tíz nap múltán jutott kezéhez: „nem tudom

15 Forgách 1866: 350–351. Az esküvő időpontjáról: Mária királyné levele Macedonai Miklósnak, Pozsony, 1523. nov. 30. (Iványi 1942: 52, n° 187).

16 Fazekas 2001: 34.

17 Batthyány I. Ferenc levelei Batthyány Kristófnak, Némétújvár, 1537. febr. 28.–okt. 31. (Hegedűs–Papp 1991: n° 144, 146, 147, 150, 152–154). Vö. Takáts 1930: 56–57.

18 „unser Truchsess”, 1566. jan. 5. (ÖStA HKA Familienakten, Z 71, f. 4). Már 1563. jan. 19-én is az udvarban szolgált (ÖStA HHStA Hungarica, Allgemeine Akten, Fasc. 87. Konv. A, f. 24–25; Pálffy Géza szíves közlése)

19 Iványi 1942: 119–122, n° 211–212.

20 Takáts 1917: 43, Pach–R. Várkonyi 1989, 562.

21 Wissgrill 1794: 312.

22 MOL P 1315 Itin.

23 Rákóczi 1876: 62.

hol tanolták a jó posták az ilyen serénységet, hogy az Nagyságod levelével tíz egész nap járjanak Rohonctól fogva Bécsig”.²⁴

Aki azonban a magyar főrendek közül még ennél is közelebb akart lenni Bécshez, az saját palotát vásárolt vagy bérelt ott. A Batthyányoknak 1696 előtt nem volt saját palotájuk Bécsben, hanem csak bérelt szállásaik. 1563-ban például Batthyány Ferencnek „a Peilertor mellett jobb kézre” eső egyik házban, tehát a mai Bognergassében volt szállása, noha az udvari szálláskönyvbe (*Hofquartiersbuch*) azt is bejegyezték, hogy „ritkán jön ide”.²⁵ Később, a 17. század elején Batthyány II. Ferenc Nádasdy Ferenc bécsi házának felső emeletét bérelte (az akkori Schweinmarkt-on, a mai Augustinergasse-ban). Amikor 1610-ben a ház födele „meg kezdett bontakozni”, akkor Nádasdy özvegye, Báthory Erzsébet arra kérte Batthyányt, hogy járuljon hozzá a helyreállításhoz, vagy pedig váljon meg a bérlettől, mivel a Nádasdyval kötött megállapodás szerint, amíg „bírja kegyelmed az fölső házakat, az épületre is segítséggel leszen”.²⁶ Nem tudjuk, hogy végül is Batthyány Ferenc hogyan válaszolt, de az 1630-as években sem Batthyány Ádám, sem édesanyja nem a Nádasdy-palotát használták bécsi szállásul. Az 1630-as években ha Poppel Éva özvegyként Bécsbe látogatott, akkor a Freyung-on álló Zrínyi-házban vagy a Himmelfortgasse-i Rákóczi-házban szállt meg.²⁷ Magának Batthyány Ádámnak a bécsi szállásairól sajnos szinte semmit nem tudunk, de úgy látszik, hogy az nem volt állandó. Egy alkalommal, 1633 novemberében ugyanis udvari lelkészét, Lónyi Mihályt küldte előre Bécsbe, többek között azzal a feladattal, hogy „szállást Nagyságodnak szörözzen és az szolgálammal az kapun vigyáztatok, hogy Nagyságodat reá igazítsa”.²⁸ Márpedig állandó szállás esetén erre nem lett volna szükség.

A CSÁSZÁR KAMARÁSA

Batthyány Ádám kamarási konvenciója 1630. június 20-án kelt.²⁹ Valószínűleg ekkortájt tehette le azt Johann Jakob Khiesl főkamrás (*Oberstkämmerer*) előtt a kamarási esküt is. A császári udvar kamarásai (*cubicularii, camerieri, Kammerherren*) mindnyájan „tisztelretméltó és tekintélyes személyek voltak a grófok, bárók vagy nemesek közül”³⁰ és a császár személyes szolgálatát látták el belső szobáiban. Hetenkénti váltásban mindig két kamarás állt szolgálatban. Reggel ők keltették, öltöztették a császárt – ez elég korán, már négy órakor történt³¹ – és hétköznapokon

24 Malomfalvay Gergely levele B. Á.-nak, Bécs, 1654. jún. 22. (Iványi 1983, 295).

25 „unter dem Peilertor auf der rechten Hand ... er selten herkomt” (ÖStA HKA Hofquartiersbücher, n° 1 [1563], f. 14). Vö. Pálffy 1999: 344, 47. jegyzet.

26 Báthory Erzsébet levele Batthyány II. Ferencnek, Sárvár, 1610. jún. 28. (Várkonyi 1999, 204).

27 Takáts 1917, 117.

28 Lónyi Mihály levele B. Á.-nak, Bécs, 1633. nov. 16. (MOL P 1314, n° 29805).

29 MOL P 1313 Memorabilia, n° 1002/A.

30 „ehrliche uns ansehentliche Personen von Grafen, Herrn oder von Adel”: Instruktion und Ordnung für Oberstkämmerer Leonhardt von Harrach, 1562. márc. 2. (Menèik 1899: 71).

31 Carafa 1860: 269.

ők szolgálták föl számára a reggelit is, amelyet a császár a nyilvánosság kizárásával, a császárné és fia, III. Ferdinánd megkoronázott magyar király társaságában fogyasztott el abban az első előszobában, amelyet a kamarások előszobájának (*antecamara del camerieri*) neveztek. „Az ő kötelességük” – írta Carlo Carafa pápai nuncius a kamarásokról – „italt tölteni, szeletelni és más asztali szolgálatokat végezni, tekintet nélkül állásukra és rangjukra”.³² Az ő feladatuk volt ilyenkor az étkek előkóstolása is.³³ A nyilvános étkezésekkor azonban nem a kamarások, hanem az étkefgók feladata volt az asztali szolgálat, a vacsorát pedig a császári család a császárné szobáiban fogyasztotta és ilyenkor az ő fraucimerjei (*dame dell’Imperatrice*) szolgáltak föl.³⁴

Délelőtt a kamarások az udvar többi tagjaival együtt elkísérték a császárt a kápolnába,³⁵ ahol hétköznapiakon is legalább két misét hallgatott.³⁶ Napközben, amennyiben a császár nem ment vadászni, hanem tanácsülést vagy audienciát tartott, akkor az audienciaterem előtti két belső előszobában várakoztak (ahová a titkos tanácsosokon kívül más nem léphetett be), egészen estig, míg csak a császár este le nem feküdt.³⁷ Két kamarás azonban éjszakánként is mindig a császár szobája (*conclave Caesareum*) előtt virrasztott.³⁸

A kamarások jelvényként fekete selyemszalagon függő aranyozott kulcsot viseltek, ezt azonban csak akkor hordhatták, amikor valódi szolgálatban álltak és minden alkalommal, amikor elutaztak az udvarból, vissza kellett adniuk a főkamarásnak.³⁹ Fizetésük havonta 40 forint volt, továbbá ebédet és vacsorát is kaptak, de ezzel – legalábbis Carafa nuncius szerint – kevesen éltek.⁴⁰

A 17. század elején a kamarások száma még viszonylag csekély volt és – mint Carafa nuncius megjegyezte – „tiszttségük nagyobb megbecsültségnek örvendett”. II. Ferdinánd azonban egyre nagyobb számban adományozta a kamarási címet fizetés és ellátás nélkül olyanoknak, akik csupán nagyobb ünnepeken jelentek meg az udvarban. Carafa szerint 1628–1629-ben már 300 körül lehetett a kamarások száma. Ezért az 1620-as évek végén „azt a reformot vezették be, hogy a császár körüli szolgálatot mindössze tizenkét kamarás látja el, akik közül hat olasz, hat pedig német, a többiek pedig csupán címzetes kamarások [*camerieri d’honore*]”.⁴¹ Egy 1629. évi, asztalok szerint rendezett udvari névjegyzék ennek megfelelően a kamarások asztalánál (*Kammerherrentafel*) valóban hat „olasz” és hat „német” kamarást sorolt föl (amennyiben Khiesl főkamarást és Homonnai Drugeth Jánost is a németek közé számoljuk).⁴² Az udvar 1636–1637-ben készült leírása szerint is tizenkettő volt

32 „che sono servitio ... darli da bere, trinciare et altri servitii della tavola, senza distinzione di carico e grado” (Carafa 1860: 262).

33 *Status* 1637: 65, Žolger 1917: 118.

34 Carafa 1860: 262.

35 Carafa 1860: 263.

36 Carafa 1860: 259, 262.

37 Carafa 1860: 292.

38 *Status* 1637: 65, Žolger 1917: 118.

39 *Status* 1637: 64–65, Carafa 1860: 292, Menèik 1899: 26, Žolger 1917: 119.

40 Carafa 1860: 292.

41 Carafa 1860: 292, Menèik 1899: 26, Žolger 1917: 118–119, 139–140.

42 ÖNB Ms. Cod. 10100, ff. 61–73.

a valódi kamarások (*cubicularii, qui tales de facto sunt*) száma, de a leírással együtt közölt udvari névsor már 33 valódi kamarást sorolt föl (köztük Batthyány Ádámot is), továbbá 65 rendkívüli kamarást (*cubicularii extraordinarii*).⁴³ Föltételezhető tehát, hogy a valódi kamarások sem mind tartózkodtak állandóan az udvarban, hanem mindig csak tizenkettő állt közülük szolgálatban.

A címzetes és valódi kamarások közötti megkülönböztetés azonban 1637 után, III. Ferdinánd trónralépésétől fogva megszűnt. Ettől kezdve a császár már csak címzetes kamarásokat nevezett ki, akik közül azokat osztották be turnusszerűen szolgálatra, akik éppen az udvarnál tartózkodtak.⁴⁴ III. Ferdinánd udvarának 1655-ben készült összeírásában már 148 kamarás szerepelt, de a valódiak és rendkívüliek megkülönböztetése nélkül.⁴⁵

Mindezek ismerete azért fontos, hogy kellőképpen tudjuk értékelni Batthyány Ádám kamarási szolgálatát. Ő ugyanis valódi, fizetéssel járó kamarási szolgálatot látott el. Iratai között például megtalálható egy „comornikságbéli szolgálatomról való számvetés és mivel is adósak abban” című följegyzés, amely 1633. december 2-án kelt.⁴⁶ Két évvel később pedig familiárisait, Rátki Miklóst és Szili Istvánt többek között szintén azért küldte Bécsbe, mert „ihon mostan is három holnapig voltam őfelsége mellett és arra is kívánhatnám az fizetés[t]”.⁴⁷

A kamarási szolgálat legnagyobb haszna azonban nem a fizetésben állt, hanem abban, hogy ezáltal a fiatal Batthyány Ádám a császári udvar legbizalmasabb, legbelső körébe nyert bebocsátást, ahol a fiatal magyar főnemesek közül nem sokan fordultak meg. A II. Ferdinánd kamarásait számontartó könyvek szerint Batthyány Ádám honfitársai közül 1618 és 1635 között körülbelül 40-en kaptak kamarási kinevezést, illetve tettek esküt.⁴⁸ Közülük azonban sokan bizonyára csak a címet viselték (mint például Thurzó Szaniszló, aki 1622-ben, már nádorként lett kamarás), vagy ha el is láttak valódi szolgálatot, az csak igen rövid ideig tarthatott. Egyszerre egy, vagy esetleg két magyar kamarásnál valószínűleg soha nem volt több az udvarban. Talán nem tévedünk tehát, ha azt állítjuk, hogy Batthyány Ádám 1630-tól 1637-ig tartó, 1633-ig viszonylag folyamatos szolgálata az egyik leghosszabb lehetett a magyarok között. Ez azt jelenti, hogy kevesen rendelkezhettek az akkori magyar főrendek közül nála jobb udvari kapcsolatokkal.

Hogy mi volt az, ami az ifjú Batthyányt arra ösztökölte, hogy a magyar főrendű társaihoz képest szokatlanul hosszú ideig szolgáljon a császári udvarban, arra nem tudunk pontos választ adni, mert közvetlen személyes megnyilatkozása erről nem maradt fenn. Bizonyosan hatást gyakorolt rá a Bécsben megtapasztalt „udvari élet-

43 *Status* 1637: 65, 96, Menèik 1899: 26, Žolger 1917: 139.

44 Žolger 1917: 140.

45 Bucelinus 165: 249–250.

46 MOL P 1313 Memorabilia, n° 1002/B.

47 „Memoriale Rátki Miklósnak és Szili Istvánnak Bécsben menetelekkor”, 1635 (MOL P 1322 Instrukciók, n° 54).

48 ÖStA HHStA OKäA Reihe C, Bd. 1; ÖStA HHStA OMeA SR, Kart. 19, Bd. 1, 185–187. Érdekes módon azonban csupán három magyar név található meg mindkét kötetben egyaránt (Pálffy János, Forgách Miklós, Draskovith Miklós). Az 1637. évi udvari névsor is csak három magyar kamarást (Batthyány Ádám, Forgách Ádám, Széchy Dénes) említ (*Status* 1637: 105–110).

minőség” (Müller R. A. 1995: 34), az ottani épületek, berendezések, zenei előadások, ünnepek. Erről tanúskodik például az a részletes feljegyzés, amelyet az 1635. évi farsang udvari ünnepeiről készített magának.⁴⁹

Minden bizonnyal nem maradt hatástalan Batthyány Ádáma az udvar és különösen a császár vallásos élete sem, hiszen például – legalábbis Carafa nuncius szerint – a császár azon szokásának, hogy Úrnapján és a rogációs napokon (a húsvét utáni ötödik vasárnapot követő hétfőn, kedden és szerdán) gyalog, fedetlen fővel vett részt a körmeneten, „olyan hatása volt, hogy sok báró és lovag csupán ettől a példától indítva hagyta el a tévhitet”.⁵⁰ Egy luxemburgi jezsuita, Gaspard Wilhelm szerint (aki 1635–1636-ban fordult meg Németújváron) Batthyány Ádám is „nem kevésbé a császár keresztény életében megfigyelt nagyszerű példa hatására” fogadta be a katolikus vallást.⁵¹ Ezt sem cáfolni, sem bizonyítani nem tudjuk, de az biztos, hogy ez a hatás Batthyány Ádámot még 1629 előtt kellett, hogy érje, nem pedig kamarásként, hiszen akkor már ő is a katolikus hitet vallotta.

A császári udvarban látott devóció hatására enged következtetni azonban az, hogy később, amikor Batthyány saját birtokain kolostor alapítását tervezte, elsőként azokhoz a szerzetesrendekhez fordult, amelynek bécsi templomai a császári család áhítatosságainak legfontosabb helyszínei voltak. 1633-ban a bécsi udvari templomban (*Hofkirche*) működő sarutlan ágostonosokat szerette volna megtelepíteni Németújváron,⁵² majd 1639-ben a császári család kriptáját gondozó bécsi kapucinusoktól szerette volna, ha szerzeteseket küldenek az általa építendő kolostorba.⁵³ (Kérése azonban mindkét alkalommal eredménytelen volt, így végül 1641-ben magyar ferencesek telepedtek le Németújváron.)

EGY UDVARHÖLGY FÉRJE

Az a személy azonban, aki az udvar tagjai közül a legfontosabb szerepet játszotta Batthyány Ádám életében, nem a császár volt, sőt nem is az udvar férfitagjai közül került ki. „Nem tagadom, hogy jóakaróim vannak itten, mind az urakban és mind az fracimerek közül is némelyek, így azért Isten ezután állapotomat tovább mire viszi, azt nem tudom, mivel [...] Isten három dolgot magának választott, úgymint házasságot s fejedelmválasztást és hadverést” – írta Batthyány Ádám 1631. október 28-án anyjának.⁵⁴ Mivel családjának egyetlen élő férfitagja volt, a családi érdek azt kívánta, hogy mielőbb házasodjon meg. A házassági „stratégia” tekintetében azonban

49 Koltai 2001b: 87–88.

50 Carafa 1860: 260.

51 Wilhelm 1959: 139.

52 Basilius [Noario] a SS. Trinitate, sarutlan ágostonos vicarius generalis levele B. Á.-nak, Róma, 1633. jún. 11. (MOL P 1314, n° 2221). B.Á. levele P. Valerianus a S. Augustino sarutlan ágostonos commissarius generalis-nak, Rohonc 1633 (MOL P 1314, n° 2391). P. Valerianus a S. Augustino levelei B. Á.-nak, Bécs, 1633. jún. 28. (MOL P 1314, n° 50865–50867).

53 Fr. Alexius Burgundus bécsi kapucinus gvárdián levele B. Á.-nak, Bécs, 1639. márc. 23. (MOL P 1314, n° 7806).

54 B. Á. levele Poppel Évának, Bécs, 1631. okt. 28. (Kincses 1993: 115–116, n° 16).

az anya és fia között éles ellentétek voltak. Poppel Éva ugyanis még mindig az evangélikus Illésházy Katalint szerette volna menyének és ennek érdekében minden lehetséges és lehetetlen érvet előhozott. 1631 novemberében például – szinte feledve azt, hogy ő maga is cseh eredetű családból származott – arra biztatta fiát, hogy „idegen nemzetet ne végy, hanem magyar nemzetet, az kivel [...] eleidnek s magadnak is böcsületi megmaradhasson”, sőt arra is figyelmeztette, hogy az udvarban „vannak [...] oly kisasszonyok, [...] hogy] édösanyád lehetne némelyik, ki által felől nagyobb volna nemzeted magvaszakadása, hogy sem mint terjedése”.⁵⁵ Az a fraucimer ugyanis, aki leginkább „jóakarattal” volt Batthyány Ádám iránt, Formentini Auróra Katalin volt, egy előkelő friauli család leszármazottja, aki 1609. október 26-án született Görz városában, tehát – a korban valóban szokatlan módon – vőlegényénél, Batthyány Ádámnál közel fél évvel idősebb volt.⁵⁶

A Formentini család Friaul egyik régi (a családi hagyomány szerint egy kalandozáskori magyar őstől származó) és kiterjedt nemesi családja volt, amelynek tagjai a 14. század óta töltöttek be különböző tisztségeket a tartományban. Miután Friaul keleti részét, a Görzi Grófságot a 16. század elején a Habsburgok szerezték meg, a család egyik ágának tagjai a császári család szolgálatba álltak.⁵⁷ Auróra apja, Karl Formentini Ferdinánd főherceg egyik ezredese volt, Görz kapitánya és a görzi grófság nemesi felkelésének parancsnoka, aki katonaként Magyarországon is járt. 1601-ben például mint tábori főkvártélymester (*Oberstfeldquartiermeister*) Batthyány Ferencsel együtt vett részt Kanizsa sikertelen ostromában.⁵⁸ A főherceg és Formentini jó kapcsolatára jellemző, hogy utóbbi 1603-ban született első fiának keresztapja maga Ferdinánd főherceg volt.⁵⁹ 1623. szeptember 1-én, amikor Karl Formentini már nem élt, a közben német-római császárrá lett Ferdinánd egykori hűséges katonája testvérének, Kaspar Formentininek, valamint özvegyének és utóbbi négy élő gyermekének birodalmi bárói címet adott.⁶⁰

Auróra anyja, Anna Maria Rohrbach szintén a császári család szolgálatában állt. Valószínűleg már özvegyként, az 1620-as években lett II. Ferdinánd feleségének, az olasz Eleonóra császárnőnek udvarában másodudvarmesternő (*Frauenzimmer Hofmeisterin, Unterhofmeisterin*),⁶¹ majd amikor Ferdinánd császár első házasságából származó lányainak, Mária Anna és Cecília Renáta főhercegnőknek az 1620-es évek végén saját udvartartást szerveztek, annak ő lett a főudvarmesternéja (*Oberste Hofmeisterin*).⁶² Valószínűleg 1629–1630-ban halt meg, mivel 1630. május 30-án már Margarita von Herberstein volt helyette az udvarmesterné.⁶³

55 Poppel Éva levélfogalmazványa, [1631. nov.] (MOL P 1313 Vegyes följegyzések, 269. cs., 2. cím, ff. 70–71).

56 Burcheri–Cosma 2001: 13. Keresztelője okt. 26-án volt a görzi dómban (Schiviz 1904: 63).

57 Wiltheim 1959: 139, Plangemann 1955, Cavazza, 1999.

58 Kneschke 1859–1870: III, 299, Stauffer 1886: 274, 287, Plangemann 1955: 109, Burcheri–Cosma 2001: 13.

59 Schiviz 1904: 61–63.

60 Kneschke 1859–1870: III, 299, Plangemann 1955. 108–109. Burcheri–Cosma 2001: 10.

61 ÖStA HHStA OMeA SR, Bd. 185. Vö. Kneschke 1859–1870: III, 299.

62 ÖStA HKA HZAB, Bd. 76, p. 20. ÖNB Ms. Cod. 10100, ff. 61–73.

63 ÖNB, Ms. Cod. 10100, ff. 74–81. – Ugyanakkor az előző évi jegyzéken kereszttel jelölték meg a nevét (ÖNB, Ms. Cod. 10100, ff. 61–73).

Karl Formentininek és Anna Maria Rohrbachnak négy gyermeke élte meg a felnőtt-kort: Ludwig, Ferdinand, Elisabeth és Auróra. A két lányt Formentini asszony magával vitte a császári udvarba. Közülük Elisabeth 1629–1630 körül szintén Eleonóra császárnő udvarhölgye volt,⁶⁴ majd 1632-ben belépett abba a Szent Józsefről nevezett sarutlan kármelita kolostorba, amelyet éppen Eleonóra császárnő alapított három évvel korábban a bécsi Salzgries-en. Udvari végkielégítésének második részét már a kolostor főnöknője, a Jézusról nevezett Paula Mária vette át 1635-ben.⁶⁵

A másik Formentini-lány, Auróra a két vele egykorú (1610-ben és 1611-ben született) Habsburg főhercegnő környezetébe került, azokkal együtt nevelkedett, majd később mint udvarhölgy azok – saját anyja által vezetett – udvarához tartozott.⁶⁶ A főhercegnők és Formentini Auróra emiatt később is meghitt kapcsolatban álltak egymással. 1636 decemberében például Cecília Renáta (1637-től IV. Ulászló lengyel király felesége) arra kérte az akkor már Németújváron élő egykori fraucimeréhez készülő Gaspard Wiltheim jezsuitát, hogy ajándéka átadása mellett trefásan fenytse is meg, amiért rest a levélírára és kérdezze meg, vajon arra vár-e, hogy a főhercegnőtollat és papírt küldjön neki.⁶⁷ A másik főhercegnő, Mária Anna (1635-től I. Miksa bajor választófejedelem felesége) pedig később, Auróra halála után – Fohnai Ferenc halotti beszéde szerint – őt „szerelmes öccsének hitta, csodálkozván és álmélkodván ennek jeles és tökéletes erkölcsain” és „sok és feles miséket szolgáltatott lölkéért.”⁶⁸

Formentini Auróra egyébként – egyetlen ismert fiatalkori képe szerint⁶⁹ – fekete göndör hajú itáliai szépség volt, akit Gaspard Wiltheim is úgy jellemzett, mint „az egész császárnői gynaeceumnak erkölcsére és testi formájára is napfényt”.⁷⁰ Minden bizonnyal szépsége nyűgözhetette le Batthyány Ádámot is, mivel a vele járó vagyon nem volt különösen jelentős. A közvetlenül a lakodalom előtt, 1632. február 3-án készült összeírás szerint Auróra hozománya bútorok, textilek, ruhák és ékszerek mellett 10 000 forint készpénzből állt. (Csak összehasonlításképpen: Batthyány Ádám húgái ennek többszörösét érő uradalmakat vittek házasságaikba.) Figyelemreméltó azonban, hogy a menyasszonnyal együtt 300 darab szőlőtőke (*Vitti di Toccai*), szőlőműveléshez való eszközök, sőt két szőlőműves (*due contadini*) is érkezett Vas megyébe.⁷¹ Úgy látszik azonban, hogy ezek jó részét sem a Formentini család, hanem az uralkodóház adta.

64 ÖNB Ms. Cod. 10100, ff. 61–81. HHStA OMeA SR, Kart. 75, n° 1.

65 ÖStA HKA HZAB, Bd. 79, p. 159 (Hofabfertigung: 150 ft., 1632); ÖStA HKA HZAB, Bd. 81, p. 125, 194 (Hofabfertigung: 3000 ft., 1635). A kármelita apácakolostorról: Eisterer 1887, Karmel 1979, Müller B. 1880. Ez az életrajz több olyan apácát is említ a kolostorban, akik korábban a császárnő udvarhölgyei voltak (74–75, 83–84, 95, 102).

66 ÖNB, Ms. Cod. 10100, ff. 61–81. ÖStA HHStA OMeA SR, Kart. 75, n° 1. – Gaspard Wiltheim visszaemlékezései szerint „cubicularia seu cameraria maior” volt (Wiltheim 1959: 139).

67 Wiltheim 1959: 143.

68 Fohnai 1653: 35.

69 Olajfestmény a németújvári (Güssing) Batthyány-kastélyban (reprodukcója: Burcheri–Cosma 2001: 17). – Másik ismert ábrázolása, a németújvári ferences kolostorban őrzött ravatalképe fiatalkori szépségéből már keveset mutat (reprodukcója: *Triumph des Todes* 1992).

70 Wiltheim 1959: 139.

71 Burcheri–Cosma 2001: 14–16. Véleményem szerint azonban nem biztos, hogy az itt említett „Toccai” szőlőtőkék valóban Friaulból, a Loccavizza melletti Toccai tanyáról származnak, amint azt a közreadók állítják, hiszen ha a hozományt az uralkodóház adta, akkor sokkal inkább a hegyaljai szőlők jöhetnek szóba.

A készpénzt például három évvel később, 1635-ben, az udvari fizetómestertől kapta meg Auróra háromféle címen. Egyrészt 1000 forintot kapott, mint udvarhölgynek járó házassági pénzt (*Heiratsgeld*), másrészt 3000 forintot mint császári kegydíjat (*Gnaden-geld*), végül pedig neki fizették ki azt a 6000 forintot is, amelyet eredetileg Auróra nagybátyja, Kaspar Formentini követelt az udvartól és amelyet föltehetően hozományképpen engedett át unokahúgának.⁷² Batthyány Ádámot azonban úgy látszik, hogy a hozománynál jobban érdekelte a menyasszony szépsége és talán a Formentini család jó udvari kapcsolatai.

Formentini Aurórának pedig sikerült az, amire a császári udvar fraucimerei általában vágytak, tudniillik, hogy egy nálánál előkelőbb és gazdagabb főnemeshez mehessen férjhez. Batthyány Ádámnak az a megjegyzése ugyanis, hogy „jóakaróim vannak itten [...] az fracimerek közül” arra is utal, hogy a fiatal magyar főrend kívánatos férjfelölt lehetett a fraucimerek körében, akik között ilyen téren erős konkurenciaharc volt. 1630. augusztus 1-én például Judith Sabina von Starhemberg grófnő (lánynevén Jörger) arról számolt be anyósának, hogy Mária Anna spanyol királylánynak, a későbbi III. Ferdinánd menyasszonyának udvarhölgyei szerencsére nem olyan szépek, mint a bécsiek (köztük volt Formentini Auróra is), tehát nem kell félniük, hogy a spanyolok kiszorítják őket.⁷³

Formentini Aurórát biztosan nem sikerült kiszorítaniuk. 1631. november 19-én már valószínűleg az eljegyzés is megtörtént, mert Esterházy Miklós már az írta feleségének: „Bottyániné asszonyomat oly akadék találta, akin nem keveset fog búsulni: amint értem, azt a nagy bécsi Hajnal leányt ugyan elvette fia, Ádám.”⁷⁴ A lakodalom megtartását csak az késleltette egy kissé, hogy az 1631-ben elhunyt Konstancia lengyel királyné (II. Ferdinánd császár testvére) tiszteletére a császári udvarban több hónapos udvari gyászt vezettek be. Emiatt a császárnő a lakodalmat február 4-ére halasztotta, mert – mint Batthyány Ádám írta – „őfölségek elvetették akkorra az gyászt, mind az egész kisasszonyok, és annyival nagyobb vigasság leszen”.⁷⁵

A lakodalmat tehát 1632. február 4-én kötötték meg a bécsi Hofburgban,⁷⁶ udvari lakodalom keretében, amelyet Auróra patrónája, a császárnő rendezett, mint ahogy az a magyar főnemesi udvarokban és a császári udvarban egyaránt szokásban volt (Radvánszky 1986: III-146). Részt vett rajta tehát a császári család és teljes udvaruk, ott volt Poppel Éva is, a magyarok közül viszont kevesen, mert Batthyányék csupán négy-öt főurat hívhattak meg.⁷⁷ Auróra árvaságára és a Formentini család viszonylag gyengébb anyagi helyzetére utal az is, hogy a vőlegénynek és anyjának kellett gondoskodni nemcsak a nyoszolyólányok „egyenlő színű” ruhájáról, hanem

72 ÖStA HKA HZAB, Bd. 81, p. 8, 179. (1635. júl. 3.)

73 Judith Sabina Starhemberg (szül. Jörger) levele anyósához Julianna Starhemberghez (szül. Roggendorf), Nieder-Wallsee, 1630. aug. 1. (Bastl–Heiss 1999: Quellen, Briefe, Familienarchiv Starhemberg, Briefe der Judith Sabina Starhemberg geb. Jörger, n° 17).

74 Esterházy Miklós levele Nyáry Krisztinának, 1631. nov. 19. (Merényi 1900: 56).

75 B. Á. levele Poppel Évának, Bécs, 1631. dec. 26. (MOL P 1314, n° 2381).

76 B. Á. 1632. jan. 7-én arra kérte Poppel Évát, hogy a meghívókat két nappal korábbra, február 2-ra írja (MOL P 1314, n° 2382). A Pálffyknak küldött meghívóban azonban február 3-i dátum szerepel (Jedlicska 1910: 107). Lásd még: Takáts 1917: 124.

77 B. Á. levele Poppel Évának, Bécs, 1631. dec. 26. (MOL P 1314, n° 2381).

magáról az ezüstözött, gazdagon díszített menyasszonyi ruháról is, amelyhez az alapanyagokat Batthyány Ádám vásárolta meg Bécsben és Poppel Éva cselédei és mesteremberei varrták meg Dobrán.⁷⁸

Batthyány Ádám udvari házassága tehát több szempontból sem volt szokványos. A magyar főnemesség körében szokásos „észházasságokkal” szemben ugyanis ez – minden bizonnyal – tisztán szerelmi házasság volt, ráadásul Batthyány nem a „szokott körből”, tehát a magyar főúri családok közül választott társat magának. Ezért aztán Batthyány Ádám szerelmi házassága ellen nemcsak Poppel Éva berzenkedett, hanem úgy látszik, hogy az a magyar főnemesség jó részében is némi botránkozást keltett. 1650-ben például Batthyány Ádám nővérenek anyósa, a katolikus Csákyne Wesselényi Anna tanácsolta unokájának, a fiatal Csáky Ferencnek, akit Bécsben állítólag körülrajongtak a hölgyek, hogy „örizkedjen az olasz fraucimerektől”.⁷⁹

KÉT UDVAR KÖZÖTT

Házasságával Batthyány Ádám további jelentős udvari kapcsolatokra tett szert, bár ezek a kapcsolatok inkább informálisak voltak, mivel a Formentini családnak csupán női tagjai álltak közel a császári családhoz. A család egyetlen férfi tagja Auróra bátyja, Ludwig Felix Formentini volt (1604–1650),⁸⁰ aki azonban – bár 1632-től ő is kamarás volt⁸¹ – a Habsburg Birodalom kormányzatában még csak Batthyány Ádáméhoz hasonló befolyással sem bírt. Jellemző, hogy 1642-ben Batthyány ajánlotta – egyébként eredménytelenül – sógorát a gráci kapitányságra.⁸²

Házasságával természetesen már maga Auróra is kilépett az udvari szolgálatból. Nehezen mondott le azonban arról, hogy a császári udvar gyerekkorától megszokott pezsgő életétől távol, az általa ismeretlen Magyarországon éljen. Ezt eleinte férje sem nagyon erőltette, sőt még az a gondolat is fölmerült, hogy Formentini Auróra Bécsben szülje meg első gyermekét. Ezt azonban az anyós, Poppel Éva egészségügyi, gazdasági és presztízssokokból is határozottan ellenezte. Hivatkozott a nem megfelelő bécsi „*aierre*”, a fölösleges költségekre, főként pedig arra, hogy ott nincsen mód megfelelő reprezentációra: „Gondold meg, édes fiam, minemő gyalázatra lenne, ha ott fönn lenne gyermeke, zsellyér házban lakol, amely nem tied, itt pedig az Úr-isten minemő szép várakkal látogatott”.⁸³ Lehetséges azonban, hogy Poppel Éva szándéka ezúttal sem volt teljesen egyenes, mivel Gaspard Wilhelm visszaemlékezése szerint két évvel később ugyanő „legidősebb lányát, gróf Csáky [László] terhes

78 B. Á. levele Poppel Évának, Bécs, 1632. jan. 7. (MOL P 1314, n° 2382). Vö. Takáts 1917: 90–91, 127.

79 Deák 1875: 297.

80 Schiviz 1904: 61, 389.

81 ÖStA HHStA OKäA, Reihe C, Bd. 1.

82 B. Á. levelezése Ludwig Formentinivel: MOL P 1314, n° 14777–14822; MOL P 1315, 2. cs., 1646, ff. 30–31. Az ajánlás a gráci kapitányság ügyében: uo. 3. cs., f. 251.

83 Poppel Éva levele B. Á.-nak, Dobra, 1632. nov. 28. (Kincses 1993: 139, n° 25).

[...] feleségét, [...] fia iránti gyűlöletből hozatta Bécsbe, hogy az a császári udvarnál szülje meg [gyermekét]”.⁸⁴ Akármilyen is volt azonban Poppel Éva szándéka, Batthyány Ádám akkor megfogadta a tanácsot. Első gyermeke, egy kislány, aki a császárnő iránti tiszteletből a Mária Eleonóra nevet kapta, 1633. március 1-én Németújváron látta meg a napvilágot.⁸⁵

Mindenekelőtt ugyanis gazdasági érvek szóltak az ellen, hogy a Batthyány házaspár tartósan Bécsben telepedjen le. A robotrendszerre és természetbeni beszolgáltatásra épülő magyarországi birtokrendszer nem engedte meg, hogy a tulajdonos birtokaitól tartósan távol tartózkodjon, hiszen a különféle beszolgáltatásoknak csak csekély része volt pénzjáradék, nagyobbik része pedig helyben fölhasználható élelmiszer. Jellemző, hogy Batthyány Ádám például a neki dolgozó bécsi mesterembereknek is – ha csak tehette – borban vagy gabonában fizetett.⁸⁶ Ráadásul Batthyány Ádámnak jószágigazgatója (*director bonorum*) sem volt, hanem magának kellett volna irányítania öt majd hat uradalmának egymástól független tisztartóját,⁸⁷ amit Bécsből természetesen nem tudott megtenni. 1632 végén, amikor Batthyány már három éve idejének jelentős részét Bécsben töltötte, Poppel Éva így írt fiának: „A jószágod merő puszta, vagyon 27 esztendei, hogy az szegény atyád hazahozott, de én azulta fogva ilyen puszta állapotban nem láttam az te jószágodat”.⁸⁸

Ráadásul a Batthyány Ádám birtokai – a korabeli Magyar Királyság nagy részéhez hasonlóan – igen közel feküdtek az Oszmán Birodalom határaihoz, ahol pedig békeidőben is állandó rablások, csatározások folytak. Egy magyar nagybirtokosnak tehát a birtokigazgatás mellett az ország védelmét is meg kellett szerveznie. Ebből a célból tehát a Batthyányak is katonaparasztokból álló magánhadsereget szerveztek és udvari szolgálatukba fogadták a környékükön élő kisebb nemeseket. Az utóbbiakból álló nagylétszámú főúri udvar és az ennek részét alkotó udvari sereg a főrendek hatalmának és a környék biztonságának legfontosabb támasza volt, ám ennek működtetése szintén az úr állandó jelenlétét követelte meg. Nem véletlenül panaszkodott 1629–1630 körül Batthyány Ádám egyik anyjához írott levelében, hogy „minden dolgaim vesztében vannak, immár ekon[!] valami rendet akarnék szabni az uraim közé, hogy ki-ki tudná hivatalját s tartaná ahhoz magát, azért kérném [...] hogy [...] jöjjön által Nagyságod, minthogy én nem tudom az itt való állapotot, mint vagyom”.⁸⁹

Végül Batthyány Ádám magyarországi kötöttségeihez egy olyan politikai siker is hozzájárult, amelyet bizonyára nem kevéssé udvari kapcsolatainak köszönhetett. 1633. november 15-én ugyanis II. Ferdinánd Batthyány Ádámot dunántúli kerületi és egyben a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitánnyá nevezte ki.⁹⁰ Igaz, hogy a

84 Wiltheim 1959: 142.

85 B. Á. levele Csáky Lászlónak, Németújvár, 1633. márc. 7. (Kincses 1993: 142, n° 26).

86 Koppány 1990: 143–159. Lohann Ledentu levelei B. Á-nak, Bécs, 1648 (Iványi 1983: 565–566). Király 2001.

87 Bán 1977: 24–71.

88 Poppel Éva levele B. Á-nak, Dobra, 1632. nov. 28. (Kincses 1993: 139, n° 25).

89 B. Á. levele Poppel Évának, Németújvár, é. n. (MOL P 1314, n° 2511).

90 MOL P 1315, 4. cs., 1. kötet, pp. 48–63; Pálffy 1997: 269, 280.

főkapitányi kinevezés egyelőre ideiglenes volt, és csupán 1637-ben nyert véglegesítést, de Batthyány Ádám életében így döntő fordulatot jelentett, amely a császári udvarral szemben végképp Magyarországhoz kötötte. Ez legjobban azon erőfeszítésein látható, amelynek során 1633–1634-től a korabeli magyar gazdasági adminisztrációban szokatlan fejlettségű írásbeliséget teremtve látott hozzá udvarának és birtokainak újjászervezéséhez.⁹¹

Mindezek következtében a Batthyány házaspár életében a császári udvar helyett egyre inkább saját udvaruk került előtérbe, amely ha tekintélyben nem is, de létszámban mindenképp összemérhető volt a császári udvarral. Vezető rétegét azok a Vas megyei és a Nyugat-Magyarországi, túlnyomórészt evangélikus birtokos nemesek alkották, akik familiárisként szolgálták a Batthyány Ádámot, részben mint állandó kísérei („continuus uraimék”), részben pedig mint olyanok, akik csak külön hívásra jöttek udvarolni („házi uraimék”). Ugyanezen nemesi családok fiatal tagjai étekgóként és inasként szolgálták Batthyány Ádámot, de az udvarban főrangú családok fiatal tagjai is megfordultak. A familiárisok és étekgók szolgálkával együtt (legtöbbjüknek legalább egy, de sokuknak akár négy-öt lovas szolgálja volt) alkották Batthyány Ádám 300–500 főnyi udvari seregét, amely a dunántúli végvidék egyik „elitalakulata” volt. A férfiakkal szemben Formentini Auróra saját női udvarának tagjai többnyire német nyelvterületről származtak. Rajtuk kívül még deákok, muzikusok, mesteremberek, szakácsok, dajkák, lovászok, csatlósok, kocsisok, valamint varró-, mosó és söprőlányok együtt nagyjából százfőnyi sora tartozott az udvarhoz, de azonfelül az egyes váraknak is nem kis létszámú külön személyzete volt porkolábokkal, darabontokkal, uradalmi tisztviselőkkel, kasznárokkal, kulcsárokkal, mesteremberekkel, kenyérsütőkkel és más szolgálkával.⁹²

Az 1630-as években azonban a Batthyány házaspár együtt és külön is még gyakran tartózkodott a császári udvarban. Rendszeres résztvevői voltak például a több napos farsangi ünnepeknek. Az olyankor szokásos jelmezbálon (*Wirtschaft*) Batthyány maga 1635-ben bányásznak öltözött („hevér formán”),⁹³ 1638-ban pedig felesége szerepelt katonajelmezben („szoldát formán”) Castañeda márki spanyol követ párjaként.⁹⁴ Ezeket Batthyány Ádám saját használatára készült följegyzéseiből tudjuk, amely följegyzések pusztá léte is arra utal, hogy az udvari komédiák, balettok és más szórakozások megörökítésre érdemes élményt jelentettek számára. Ezért készített 1636 decemberében memoriálét III. Ferdinánd regensburgi császárrá koronázásáról is, amelynek ceremóniáit, mint császári kamarás közvetlen közletről nézhette végig.⁹⁵ Ugyancsak kamarásként udvarolt 1635-ben Mária Anna főhercegnő és Miksa bajor választófejedelem bécsi esküvőjén, amelyről már tapasztalt udvari emberként nyilatkozott egy levelében: „Énnekem úgy látszott [...] hogy

91 Ez jól látszik az akkor megkezdett különféle másolati kötetekből: MOL P 1322 Instrukciók, n° 42; MOL P 1322 Föld. fam., n° 326/b, n° 352–354; MOL P 1315, 4. cs., 1. kötet.

92 B. Á. udvaráról: Koltai 2002: 61–80. Ld. még. Koltai 2001a: 7–57. – A témát részletesen a 2000-ben megvédett doktori disszertációim nyomtatott kiadásában fogom földolgozni.

93 Koltai 2001b, 87–88.

94 Szilasi 1989, 45.

95 Szilasi 1989, 14–22, 33–45. Várkonyi 1993: 197–211.

nem volt nagy vigasság, az mint az menyeközöknék[!] szokott leni, de talám attól volt, hogy az vőlegény vén és hogy talám nem is szokás az nagy embereknél, hogy ennél vígábban lakjanak. [...] Sem táncok, sem egyéb turnérok [tornajáték], meg semmi sem volt. Minekönk egyib dolgonk nincsen is, hanem mint az egyébhai szokás szerént bemegyönk az udvarhoz és megént kijövönk.”⁹⁶

Az életmódváltás azonban a császári udvar fényei és a végvidék mindennapjait élő Batthyány-udvar között – érthető módon – Auróra számára volt nehezebb, hiszen őt Magyarországhoz férjén kívül kevés dolog kötötte. Emiatt az 1630-as években gyakran előfordult, hogy párja nélkül, csupán annak egyik megbízható és németül beszélő familiárisával (mint például Szili Istvánnal) tartózkodott Bécsben.⁹⁷ Az efféle dolog nem lehetett teljesen megszokott, mert még a császár is csodálkozott rajta. 1639-ben Szili arról számolt be urának, hogy „császár urunk őfelsége Nagyságodat kérdezte, hogy hol legyen Nagyságod. Őnagysága [Batthyányné] azt felelte, hogy otthon legyen Nagyságod. Őfelsége azt gondolta, hogy most is itt fenn vagyon Nagyságod.”⁹⁸ Az anyós, Poppel Éva viszont kifejezetten rosszalotta ezt. „Én is német nemzet voltam,” – írta fiának – „s voltak olyan atyámfia[i], talám különbek is, mint a feleségednek, én is inkább akartam volna, hogy köztök lettem volna, hogy sem otthon”, de Batthyány Ferenc nem engedte, hogy Poppel Éva „tizenkilenc esztendeig egyszerűen többül” láthassa csehországi rokonait, mivel az volt a véleménye, hogy „az rossz társaság hamar esztét veszti az ifjú embernek”.⁹⁹

A DUNÁNTÚLI FŐKAPITÁNY BÉCSI LÁTOGATÁSAI

Mária Anna és Miksa 1635. évi esküvőjével egyébként tovább lazultak a Batthyány-házaspár udvari kapcsolatai. Azzal ugyanis, hogy a két főhercegnő férjhez ment (Cecília Renáta két évvel később, 1637-ben lengyel királyné lett), eltűntek azok az udvarok, ahová Aurórát szoros személyes kapcsolatok fűzték. Ráadásul ugyancsak 1637-ben meghalt II. Ferdinánd is, és fia, III. Ferdinánd hatalomra lépése egyben politikai irányváltást és széleskörű személycserét jelentett a Habsburg Birodalom központi kormányzatában.¹⁰⁰ Ez Batthyány Ádám számára azt jelentette, hogy dunántúli főkapitányi tiszttét továbbra is megőrizte, sőt végleges kinevezést kapott, de udvari kamarási tiszte – az összes más udvari tisztségekkel együtt – megszűnt. III. Ferdinánd csak több mint tíz év múlva, 1649. március 29-én (a pozsonyi országgyűlés alkalmával) nevezte ki kamarásának.¹⁰¹ Ekkor azonban – mint azt fent már említettük – a kamarási szolgálat is mást jelentett már, mint II. Ferdinánd korában.

96 B. Á. levele ismeretlennek, Bécs, 1635. júl. 18.: Koltai 2001b: 91.

97 Szili István levelei B. Á.-nak, Pozsony és Bécs, 1634–1639 (MOL P 1314, n° 47516–47521).

98 Szili István levele B. Á.-nak, Bécs, 1639. jún. 6. (MOL P 1314, n° 47521).

99 Poppel Éva levele B. Á.-nak, Dobra, 1632. nov. 28. (Kincses 1993: 141, n° 25).

100 Hiller 1990.

101 ÖStA HHStA OMeA SR, Kart. 19, Bd. 1, 174; ÖStA HHStA OMeA, SR, Bd. 186, f. 129r. Batthyány pozsonyi tartózkodásáról lásd 1649. márciusi itineráriumtöredékét (MOL P 1322 A földesúri familiára vonatk. iratok, n° 898).

1655-ben az udvari névtár 148 kamarást sorolt föl (közülük 13 volt magyar),¹⁰² akikre azonban csak nagy ritkán került sor, hogy valódi szolgálatot teljesítsenek. Batthyány Ádám is csupán egy-két alkalommal szolgálhatott kamarásként III. Ferdinándnak. Az egyik ilyen alkalom 1652. május 8-án volt, mivel erre a napra Batthyány azt jegyezte be itineráriumaiba, hogy „Bécsben voltam császár szolgálatján”.¹⁰³

Batthyány Ádám látogatásait a császári udvarban tehát 1637 után már inkább főkapitányi tisztségéből folyó hivatali ügyeinek ellátása indokolta, mint az, hogy részt vegyen az udvar társadalmi életében. Ráadásul 1640-es években az egyre többet betegeskedő Batthyányné is egyre kevésbé szívesen mozdult ki rohonci és németújvári otthonából.

Batthyány Ádám bécsi utazásairól és udvari kapcsolatairól az 1640-es és 1650-es években saját kezűleg készített itineráriumaiból alkothatunk átfogó képet.¹⁰⁴ Ezek az 1641 és 1657 közötti évekből fennmaradt itineráriumok eredetileg gazdasági célból „az kulcsárok hamis számadásokra nézve” készültek, ezért Batthyány leginkább azt regisztrálta bennük, hogy ő hol tartózkodott, kik voltak vendégei, illetve ő kinél volt vendégségben. Sajnos az itineráriumok nem minden évből maradtak fenn, az 1641 és 1657 közötti 18 évből csupán 10-ből ismertek teljesen, de ezekből az adatokból is fontos következtetéseket vonhatunk le arra nézve, hogy mennyit tartózkodott Batthyány Ádám a császárvárosban és ott kikkel találkozott.¹⁰⁵

Az itineráriumok szerint Batthyány az 1640-es évek első felében általában évente kétszer utazott Bécsbe és ott összesen átlagosan egy hónapot (25–35 napot) töltött. Az ismert adatok között ilyen szempontból kiugrónak számít az 1646. esztendő, amikor négyszer is meglátogatta a császárvárost, összesen 35 napot töltve ott.

Ez azzal függ össze, hogy még 1644-ben Batthyány Ádám megvásárolta Ehrenreich Christoph von Königsbergertől a borostyánkői uradalmat, amely ugyan a középkorban Magyarországhoz tartozott, de 1445 óta, amikor III. Frigyes császár elfoglalta, mint a Habsburg család tulajdona, folyamatosan alsó-ausztriai közigazgatás alatt állt. Jogos birtoklásához tehát Batthyány Ádámnak kérnie kellett fölvételét az alsó-ausztriai nemességbe, amelyet 1645. február 8-án a Bécsben tartott tartományi gyűlésen meg is kapott.¹⁰⁶ Fölvétele alkalmából 1645. február 14-én ünnepi bankettet is adott a Ledererhofban.¹⁰⁷ 1646-ban tehát Batthyány Ádám egy alkalommal már külön azért utazott Bécsbe, hogy részt vegyen az alsó-ausztriai tartományi gyűlésen. Közvetlenül azután azonban az 1646–1647. évi magyar országgyűlés újból kezdeményezte az Ausztriának elzálogosított uradalmak reinkorporációját. Az ügy ezút-

102 Batthyány Ádámon kívül Nádasdy Ferenc, Forgách Ádám, Wesselényi Ferenc, Zrínyi Péter, Pálffy Miklós, Frangepán Ferenc, Balassi Imre, Csáky Ferenc, Pázmány Miklós, Szünyogh Gáspár, Homonnai Drugeth György és Balassi Bálint (Bucelinus 1655: 249–250).

103 MOL P 1315 Itin., 1652. máj. 8.

104 A továbbiakban az itineráriumokból merített összefoglaló adatokra külön nem hivatkozunk.

105 MOL P 1315 Itin., 1644. márc. A kulcsárok csalásaira ld még: „Az kulcsároknak Rohoncon egy rövid memoriale”, 1643. márc. 29. (MOL P 1322 Instrukciók, n° 160).

106 Wissgrill 1794: I, 309, *Verzeichniss* 1896: 3, Prickler 1960: 31–32, Schopf 1966: 86–87, Ernst 1963: 11–25.

107 MOL P 1315 Itin., 1645. febr. 14.

tal Magyarország számára kedvező fordulatot vett és végül 1649-ben Borostyánkő is visszakerült Magyarországhoz.¹⁰⁸ Ennek következtében viszont Batthyány szűköstelennek érezte, hogy továbbra is látogassa a bécsi tartományi gyűléseket.¹⁰⁹

1647-től kezdve egyébként is láthatóan egyre kevesebb időt töltött Bécsben. Általában csupán évente egyszer utazott oda (csak 1650-ben tudunk két utazásról) és évente 10–12 napnál soha nem töltött el hosszabb időt. 1654-ben például egyszer sem volt a császárvárosban.

Az itineráriumból arra is következtethetünk, hogy az udvar mely tagjaival állt Batthyány a legszorosabb kapcsolatban, tehát kiknél vendégeskedett, illetve kik voltak az ő vendégei. 1644 és 1652 között, amikor az itineráriumok neveket említenek, a legtöbbször Pálffy Pál (1649-től 1654-ig nádor) neve fordul elő, összesen 43-szor, amellyel mindenki mást messze megelőz, még a császárral történt találkozásokat is, hiszen audienciákról, tanácsülésekről, vadászatról és kamarási szolgálatról összesen csak 18 bejegyzés szól. Volt olyan látogatása Batthyány Ádámnak (1645 januárjában és februárjában, közvetlenül a Rákóczi Györggyel szembeni hadjárat után, miközben folyt az alsó-ausztriai gyűlés), amikor szinte minden nap Pálffynál ebédelt és vacsorázott. Pálffy nemcsak személyes barátságuk révén jelenthette Batthyány Ádám számára az udvar viszonyokhoz való egyik legfontosabb kapcsolódási pontot, hanem azért is, mert ő volt a kor egyetlen olyan magyar főrendje, aki nemcsak hogy palotát tartott fönn Bécsben, hanem idejének jelentős részét ott is töltötte, sőt ráadásul sógora volt Trautmansdorf főudvarmesternek.¹¹⁰ Valószínűleg nem véletlen, hogy Pálffy halálának évében, 1654-ben Batthyány egyáltalán nem is kereste föl Bécset.

Pálffy után még egy magyar főrend neve fordul elő viszonylag gyakrabban, összesen hétszer az itineráriumokban: Forgách Ádám dunáninneni kerületi és bányavárosi végvidéki főkapitányé (1644–1663), ami nem véletlen, hiszen Batthyányval együtt ő is az úgynevezett „Pálffy-párt” főrendű magjához tartozott.¹¹¹ Rajtuk kívül Szelepcsényi György kancellárt (1644–1666) kétszer, hat más magyar főrendet (Esterházy Miklóst, Kéry Jánost, Czobor Imrét, Rákóczi Lászlót, Zrínyi Miklóst, Nádasdy Ferencet) pedig egyszer-egyszer említettek Batthyány Ádám bécsi bejegyzései. Bécs tehát legalább annyira volt a magyar főrendek egymással való kapcsolattartásának a helye, mint a magyar főrendek és az udvar, valamint az udvari nemesiség találkozásának színtere.

Gyakran volt vendége azonban Batthyány Ádám az osztrák uraknak is. Többször találunk az itineráriumokban ilyen bejegyzéseket: „urakat vizitáltunk is”, „sétáltam imide is, amoda is”. A név szerint előfordulók közül legtöbbet – összesen hatszor a történetíró Franz Christoph von Khevenhüller, akkoriban Mária Anna királyné és császárné főudvarmesterének (1631–1650),¹¹² és a titkos tanács tagjának neve -

108 Homma 1937: 14, Homma-Prickler-Fleischer 1960: 35.

109 A tartományi gyűlési meghívókat azonban továbbra is megkapta (Iványi 1942: 150).

110 S. Lauter 1989: 9–27.

111 S. Lauter 1989: 18.

112 Czerwenka 1867: 350–392, Schwarz 1943: 253–255, Tersch 1998: 678–703.

szerepel az itineráriumokban. Sajnos Khevenhüller magyarországi kapcsolatairól még keveset tudunk, de tény, hogy már fiatalkorában, 1603-ban járt Magyarországon Zrínyi György temetésén¹¹³ és egy ízben, 1642-ben Borbála hűgának lakodalma alkalmával Batthyány is vendégül látta őt Németújváron.¹¹⁴ A magyar viszonyok iránti érdeklődésének jele az is, hogy volt egy – sajnos elveszett – iratgyűjteménye a magyar királykoronázásokról.¹¹⁵ Mindez összefüggésben áll azzal, hogy ő is a Pálffy-párt egyik udvari támogatójának számított.¹¹⁶ Nem véletlen, hogy 1650-ben, közvetlenül halála után özvegyénél, Susanna Eleonora Kollonich-nál is tett Batthyány Ádám tisztelgő látogatást.

Szintén többször (ötször) fordul elő az itineráriumban Batthyány Ádám bécsi látogatásai során Hans Christoph (III.) von Puchheim neve, aki mint komáromi főkapitány (1639–1651) Batthyány Ádám közvetlen „munkatársa” volt a magyar határvédelemben. 1651-ben például közösen tervezték meg és hajtották végre a segedi török végvár elleni katonai akciót.¹¹⁷ Puchheim, mint az Udvari Haditanács tagja (1643–1657) és később titkos tanácsos (1652–1657)¹¹⁸ értékes információkkal szolgálhatott Batthyány Ádámnak. Az információcsere azonban kölcsönös kellett, hogy legyen, mert Puchheimet az udvarban úgy tartották számon, mint aki „jobban érti a magyar ügyeket, mint bárki más”.¹¹⁹ Úgy látszik, hogy kapcsolatukat még Pálffy Pál és Puchheim 1651-1652. évi látványos politikai összeütközése sem igazán zavarta meg.¹²⁰ Puchheimnek ugyanis Alsó-Ausztria dél-keleti sarkában, a Bucklige Welt-ben is volt birtoka, ami lehetőséget adott arra, hogy az 1650-es években egyszer-kétszer évente mint szomszédok is meglátogassák egymást Batthyányval Kirchschlagban illetve Rohoncon és Németújváron.¹²¹

További ismerősei voltak Batthyány Ádámnak az udvari nemesség meghatározó tagjai közül Ferdinand Sigmund Kurz birodalmi vicekancellár (1637–1659), akinél az itineráriumok szerint négyszer vendégeskedett Batthyány Ádám.¹²² Kétszer szerepel a följegyzésekben Maximilian von Trautmansdorf főudvarmester és a Titkos Tanács elnöke (1637–1650),¹²³ valamint Maximilian von Waldstein főistállómaster (1637–1650), később főkamarás (1651–1655),¹²⁴ aki 1643-ban – Pálffy Pál közvetítésével – Batthyány egyik kedves lovát kérte és kapta ajándékba.¹²⁵ Végül egyszer

113 Tersch 1998: 684.

114 MOL P 1322 Föld. fam, n° 580.

115 Peball 1956: 14.

116 S. Lauter 1989: 19.

117 MOL P 1315 Itin., 1651. aug. 18.–sept. 6.

118 Schwarz 1943: 325–326, Pálffy 1997: 284, Perger 1990: 272.

119 „s’ intende delle cose de gli Ungari meglio, ch’ogni uno”: S. Girolamo Giustiniani velencei követ jelentése, 1654 (Fiedler 1866: 404).

120 Péter 1979: 96–103.

121 A fentieket figyelembevéve lehetséges, hogy Puchheimet mégsem lehet annyire egyértelműen a Pálffy-párt ellentáboraként kialakult „érseki párt” hívei közé sorolni, mint azt S. Lauter Éva tette (S. Lauter 1989: 20).

122 Schwarz 1943: 260–263, Táróca 1958, 201–211.

123 ÖStA HHStA OMeA SR, Bd. 186, Schwarz 1943: 372–374, Hiller 1990: 7, 11.

124 ÖStA HHStA OMeA SR, Bd. 186, Schwarz 1943: 380–381.

125 B. Á. levélfogalmazványa Pálffy Pálnak, 1643. márc. 3 (MOL P 1315, 3. cs., f. 342. Ld. még: B. Á. levélfogalmazványa Maximilian von Waldsteinnek, 1643. jan. 26. (MOL P 1314, n° 2439).

vagy kétszer fordult elő az itineráriumokban további nyolc osztrák és cseh főnemes, köztük titkos tanácsosok, mint Hans Ludwig von Kuefstein (Felső-Ausztria tartományfőnöke, 1631–1657)¹²⁶ vagy Wenzel Euseb von Lobkowitz (az Udvari Hadi Tanács tagja, 1637–1650, majd elnöke, 1650–1665), Lipót császár későbbi első minisztere.¹²⁷

Többen közülük találkozhattak Batthyányval otthonában, Magyarországon is. Részben hivatalos ügyben jártak ott, mint például Hans Ludwig von Kuefstein, akiről III. Ferdinánd küldött „valami dologért” Szalónakra 1645 márciusában.¹²⁸ Másokat Batthyány Ádám maga hívott meg udvarának egyes örömteli vagy gyászos ünnepi eseményeire, mint például 1636-ban elsőszülött fiának keresztelőjére,¹²⁹ 1650-ben Batthyány Eleonóra lakodalmára Esterházy Lászlóval,¹³⁰ vagy 1653-ban felesége, Batthyányné Formentini Auróra temetésére.¹³¹

A császáron és a főrendeken túl Batthyány jó kapcsolatokat ápolt a császárváros különféle szerzetesrendjeivel is – amint arra már kolostoralapítási terveivel kapcsolatban is utaltam – így amikor Bécsben járt, előfordult, hogy a kapucinusok (1644), a ferencesek (1645) vagy a jezsuiták rendházában (1652) ebédelt.

Végül csupán röviden szeretném megemlíteni, hogy Batthyány Ádámnak akkor is volt képvisellete Bécsben, amikor ő maga nem volt jelen. Familiárisai gyakran megjelentek, hogy vásároljanak vagy különféle ügyeket intézzenek uruk számára az udvari hatóságoknál. Batthyány titkárjainak konvenciójában külön szerepelt az, hogy „ha pedig Bécsben avagy az őfölsége udvarában küldenénk, [...] költséget adunk neki úgy, hogy reá bízott dolgainkat mennél legjobban lehet, úgy sollicitálja és véghez vigye”.¹³²

Hasonló feladatokra azonban Batthyány az udvari hivatalok alacsonyabb rangú tisztségviselői közül is fölfogadott némelyeket, mint például Andreas Franz Bohne (Bohuss) udvari haditanácsi tolmácsot (*Hofkriegs Expeditionen Translator*), aki 1633-ban mint „bécsi ágens vagy ügyvivő” (*Agent oder Sollicitator in Wien*) kapott konvenciót Batthyány Ádámtól.¹³³ Hasonlóképpen lett 1644-ben Johannes Hueber is Batthyány bécsi „sollicitator”-a.¹³⁴ Volt megbízottja Batthyány Ádámnak magában az udvarban is, Leonhardt Sutter von Rosenfeld személyében, aki mint a női

126 Schwarz 1943: 271–272, Tersch 1998: 647–677.

127 Wolf 1869, Schwarz 1943: 289–290.

128 MOL P 1315 Itin., 1645. márc. 25–28. – Ezekben a hónapokban egyébként több császári követ is járt Németújváron, köztük Georg Ludwig von Schwarzenberg (máj. 5–7.) és Gundacker von Liechtenstein is (júl. 26–27.).

129 Meghívók Maximilian Trautmannsdorfnak és Heinrich Schlicknek, az Udvari Haditanács elnökének, Pozsony, 1635. nov. 15. (MOL P 1314, n° 2398–2399). „Az kis úrfi [Batthyány Ferenc] körösztlőjére hivatalos vendégek”, 1636. jan. 4. (MOL P 1322, Föld. fam., n° 368). Vö. Wiltheim 1959: 145.

130 „Az Esterházy László uram lakodalmára való hivatalosok”, [1650. jan.] (MOL P 1322 Föld. fam., n° 919*).

131 „Nomina invitandorum ad sepulturam Illustrissimae Comitissae Dominae Dominae Aurorae Catharinae de Batthyány”, 1653 (MOL P 1322 Föld. fam., n° 1177).

132 MOL P 1322 Föld. fam., n° 326/b, 187.

133 MOL P 1322 Föld. fam., n° 353, 10.

134 MOL P 1322 Föld. fam., n° 353, 16.

lakosztály ajtónállója (*Frauenzimmertürhüter*, 1629–1630 körül),¹³⁵ majd később a belső szobák fűtője (*Kammerheizer*, 1635 körülől) a bizalmi állást betöltő udvari kiszolgáló-személyzethez tartozott. Sutter egyrészt tudósította Batthyányt az udvari hírekről, másrészt tárgyalt a különféle bécsi művészekkel és mesteremberekkel, akik a magyar főrend számára dolgoztak.¹³⁶ „Az Lénárdnak meg kell mondani, hogy az császár és császárné képét irassa le mennél legszebb öltözettel lehet, az mint ennek előtt is kértök volt reá” – küldte például Batthyány 1635-ben egyik familiárisát Bécsbe.¹³⁷ Batthyány és Sutter szoros kapcsolatára jellemző, hogy utóbbi lánya 1645 körül Batthyányné egyik fraucimere lett.¹³⁸

* * *

Batthyány Ádám udvari pályafutása végeredményét tekintve tipikusnak mondható. Mint sok más magyar és birodalmi főrend, fiatalkorában ő is udvari, kamarási szolgálattal alapozta meg pályáját (Pálffy 1999: 360–361, Pálffy 2002). Ez a szolgálat az ő esetében talán egy kicsit hosszabb is volt, mint más magyar kortársaié, sőt ő az udvarhoz való kötődését még egy házassággal is növelte. Miután azonban – legtöbb arisztokrata pályatársához hasonlóan – hazájában, Magyarországon kapott magas katonai funkciót, ő sem választhatta azt a lehetőséget, hogy tartósan Bécsben éljen és ott palotát tartson fenn, mint azt például barátja, Pálffy Pál tette. Ennek folytán Batthyány udvari kapcsolatai az idők során nem hogy szorosabbá váltak volna, hanem inkább leépültek. Megfigyelhető, hogy az évek múlásával egyre kevesebb időt töltött a császárvárosban, és amikor ott volt, akkor is idejének jelentős részét más magyar főrendeknél töltötte. Utolsó bécsi látogatását is egyikük, Rákóczi László örökítette meg naplójában. 1658. október 10-én ugyanis az ő Himelpfortgasse-i házának vendége volt Batthyány Ádám,¹³⁹ aki 1659. március 15-én halt meg.

FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár (MOL)
Magyar Kancelláriai Levéltár, Királyi Könyvek (A 57)
Batthyány család törzslévtára (P 1313)
Memorabilia
Batthyány család misszilisei (P 1314)

135 ÖNB, Ms. Cod. 10100, ff. 61–73; ÖStA, HKA, HZAB, Bd. 83–86, passim. 1637-ben sikertelenül folyamodott egy palotai ajtónálló (*Saaltürhüter*) állásért (ÖStA HHStA OMeA Protokollbücher, Bd. 1, f. 2r).

136 Leonhardt Sutter von Rosenfeld levelei Batthyány Ádámnak, 1634–1655 (MOL P 1314, n° 44771–44950).

137 „Az minemő instructióval bocsátták Bécsben Jeremiás deákot”, 1636. márc. 26. (MOL P 1322 Instrukciók, n° 43).

138 MOL P 1322 Föld. fam., n° 354, 144–161.

139 Rákóczi L. 1990: 365.

Batthyány I. Ádám iratai (P 1315)

1. cs., ff. 119–178 = Itinerarium (Itin.), 1641–1654; 4. cs., 1. kötet = Katonai és országos ügyek másolati könyve, 1633–1644

Batthyány család körmendi központi igazgatósága (P 1322)

Instrukciók, n° 42 = Instrukciósönyv, 1634–1641

A földesúri familiára vonatkozó iratok (Föld. fam.), n° 326b = Udvari konvencióskönyv, 1633–1652; n° 352 = Rohonc–szalónaki prebendáskönyv, 1634–1651; n° 353 = Vegyes konvencióskönyv, 1634–1651; n° 354 = Németújvári prebendáskönyv, 1634–1655

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Hungarica (Ungarische Akten)

Obersthofmeisteramt (OMeA)

Protokollbücher

Sonderreihe (SR)

Kart. 19, Bd. 1 = Eidbuch Kaiser Ferdinands III., König Ferdinands IV und Leopolds I., 1637–1657 (Pálffy Géza szíves közlése nyomán)

Kart. 75, Nr. 1 = Akten, betreffend den Hofstaat der Königin Maria, 1631 (közte:

„Memoria de todo lo que se da cadadria, a las casas de la Emperatrix, Reyna de Ungria y de las Serenissimas Archiducessas de la casa de la Majestada Cessarea sacada se su libros”)

Bd. 185 = Hofstaatsbuch der Kaserin Anna, Kaiserin Eleonora und der Erzhertzoginnen Maria Anna und Cäcilia Renata, 1612–[1621/1631]

Bd. 186 = Hofstaatsbuch Ferdinands III., 1628–1655

Oberstkämmereramt (OKäA), Reihe C

Bd. 1: „Verzeichnuss Ihrer Röm. Kais. auch zu Hungarn und Beheim Königl.

Maj. Ferdinands des andern ... Cammerherrn”, 1606–1635

Hofkammerarchiv (HKA)

Hofzahlamtbücher (HZAB)

Hofquartiersbücher

Familienakten

Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB)

Handschriftensammlung, Ms. Cod. 10100.

ff. 61–73 = „Verzeichnus der Herrn, Frauenzimmer und Hofgesind, die sich den ersten Juni anno 1629. an Ihren Röm. Kais. Maj. Hofstaat befinden, und nach denen selben täglichen ordinariter an Wein und Brot aus dem kaiserlichen Hofkellern dargeben und verspeist wird”

ff. 74–81 = „Verzeichnus der Herren, Frauenzimmer und Hofgesind, die mit der Röm. Kais. Maj. wie auch dero vielgeliebten Frauen Gemahlin zu Künigl. Maj. und dero beide Kais. junge Prinzessin den 30. Mai 1630. sich bei Kais. Hofstaat befinden”

Bucelinus, Gabriel 1655: *Germania Topo-Chrono-Stemmato-Graphica Sacra et Prophana*. Ulm–Augsburg

Folnai Ferenc 1653: *Prædikatzioia, mellyet prædikállot Rohonczon, ... midön ... groff Aurora Catharina*

Formintin asszszonyinak ... teste ... Német-Vy-vári kalastromban ... késértetett. Bécs

Status particularis regiminis S. C. Majestatis Ferdinandi II, Lugdini, 1637

HIVATKOZOTT IRODALOM

Ágoston Gábor–Oborni Teréz 2000: *A tizenhetedik század története /Magyar Századok/*. Budapest

Bán Péter 1977: A nyugat-dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében. *Agrártörténeti Szemle* 21. 24–71

Bastl, Beatrix–Heiss, Gernot (Hrsg.) 1999: *Briefe adeliger Frauen (16–18. Jh.). Beziehungen und Bezugssysteme*. Hozzáférés: <<http://www.univie.ac.at/Geschichte/Frauenbriefe>> (2002. ápr.)

- Burcheri, Christina–Cosma, Stefano 2001: „*Vitti di Toccai.....300*”. *Una dote seicentesca come documento probatorio nel terzo Millennio*, Monfalcone (a kötethez Érszegi Géza szívességéből jutottam hozzá, amit ezúton is köszönök)
- Carafa, Carlo 1860: *Relatione dello stato dell’ Imperio e della Germania fatta dopo il ritorno della sua nuntiatura apresso e l’ Imperatore 1628*. Hrsg. Joseph Godehard Müller. *Archiv für Kunde Österreichischer Geschichts-Quellen* 23. 101–450.
- Cavazza, Silvano 1999: Una società nobiliare. Trasformazioni, resistente, conflitti. In: Silvano Cavazzo (ed.) *Gorizia Barocca. Una città italiana nell’impero degli Asburgo* (kiállítás, 1999. dec. 18. – 2000. ápr. 30., katalógus). Monfalcone, 211–227.
- Czerwenka, Benhard 1867: *Die Khevenhüller. Geschichte des Geschlechtes mit besonderer Berücksichtigung des XVII. Jahrhunderts*. Wien
- Deák Farkas 1875: Gróf Csáky Ferencz első házasságáról 1650–1653. *Századok* 9. 293–310.
- Eisterer, Mathias 1887: Regesten zur Geschichte des Klosters der unbeschuchten Karmeliterinnen oder „Siebenbüchnerinnen” in Wien. *Wiener Diözesenblatt* 1887. Nr. 17, 193–194, Nr. 18, 205–209.
- Ernst, August 1963: Die verpfändeten Herrschaften Westungarns unter österreichischer Verwaltung. In: *Bericht über den siebenten österreichischen Historikertag in Eisenstadt ... in der Zeit vom 28. bis 31. August 1962*. /Veröffentlichungen der Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine, 15/ Wien, 11–25.
- Fazekas István 1999: Die Rekatholisierung [Bekehrung!] Adam Batthyánys im Jahr 1629. In: Reingrabner, Gustav–Schlag, Gerald (Hrsg.) *Reformation und Gegenreformation im pannonischen Raum*. /Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 102/ Eisenstadt, 297–304.
- Fazekas István 2001: A Habsburgok és Magyarország a 16. században. In: Fazekas István–Újváry Gábor (szerk.) *Császár és király. Történelmi utazás: Ausztria és Magyarország 1526–1918* (kiállítás az Osztrák Nemzeti Könyvtár Dísztermében, Bécs, 2001, katalógus). Bécs, 33–36.
- Fiedler, Joseph von (Hrsg.) 1866: *Relationen der Botschaffter Vendigs über Deutschland und Österreich im siebzehnten Jahrhundert*. I–II. /Fontes Rerum Austriacarum, II/26–27/ Wien
- Fógel József 1913: *II. Ulászló udvartartása 1490–1516*. Budapest
- Fógel József 1917: *II. Lajos udvartartása 1516–1526*. Budapest
- Forgách Ferenc 1866: *Magyar története 1540–1572 Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt*. S. a. rend. Majer Fidél. Bev. Toldy Ferenc. /Monumenta Hungariae Historica, II/16/ Pest
- Galla Ferenc 1940: *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai*. Budapest
- Hegedűs Atila–Papp Lajos (szerk.) 1991: *Középkori leveleink 1541-ig*. /Régi Magyar Levelestár, I/ Budapest
- Hiller István 1990: Határvonal 1637. Spanyol orientáció és bécsi politika a XVII. század derekán. *Levéltári Szemle* 40. 4. 3–12.
- Homma, Josef-Karl 1937: *Pinkafeld. Festschrift anlässlich des Stadterhebungsfeier am 26. September 1937*. Oberwart
- Homma, Josef-Karl–Prickler, Harald–Fleischer, Julius 1960: *Pinkafeld. Ein Gang durch seine Geschichte, Wirtschaft und Kultur*. Pinkafeld
- Iványi Béla 1942: *A körmendi levéltár memorabiliái / Acta Memorabilia in tabulario gentis principum de Batthyány reperibilia*. /Körmendi Füzetek, 2/ Körmend
- Iványi Béla 1943a: *Pázmány Péter kiadatlan levelei / Epistolae ineditae cardinalis Petri de Pázmány*. /Körmendi Füzetek, 3/ Körmend
- Iványi Béla 1943b: *Címeres levelek a keszthelyi és körmendi hercegi levéltárakban / Litterae armales in tabulariis principum de Batthyány et de Festetics reperibiles*. /Körmendi Füzetek, sorozaton kívüli A füzet/ Veszprém
- Iványi Béla 1983: *A magyar könyvkultúra múltjából*. S. a. rend. Herner János–Monok István /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 11/ Szeged
- Jedlicska Pál 1910: *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653. Gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Budapest
- Karmel in Wien 1629–1879–1979*. Zusammengestellt von den Schwestern der Karmel St. Josef. Wien, 1979
- Kemény János 1986: *Önéletírása*. S. a. rend. Windisch Éva. Budapest

- Kincses Katalin 1993: „*Im küttem én orvosságot*”. *Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1640* [1641!]. /Régi magyar történelmi források, 3/ Budapest
- Király Péter 2001: Wolfgang Ebner levelei Batthyány Ádámnak (1643–1650). *Magyar Zene* 39. 85–99.
- Kneschke, Ernst Heinrich 1859–1870: *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon*. I–IX. Leipzig
- Koltai András 2001a: *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708*. /Millenniumi Magyar Történelem, Források/ Budapest
- Koltai András 2001b: Komédia és diskurzus. Batthyány Ádám följegyzései a császári udvarról (1635–1641). *Levéltári Közlemények* 72. 77–94.
- Koltai András 2002: *Batthyány Ádám és könyvtára*. /A Kárpát-medence Koraiújkori könyvtárai, IV/ Budapest–Szeged
- Koppány Tibor 1990: 17. századi építési megállapodások a Batthyány levéltárból. *Lymbus* 2. 143–159.
- Kovács József László 1975: Molnár Albert Magyarországon. Első letelepedési kísérlet 1613–1615. *Studia litteraria* 13. 11–21.
- Menèik, Ferdinand 1899: *Beiträge zur Geschichte der kaiserlichen Hofämter*. Wien
- Merényi Lajos 1900: Esterházy Miklós levelei Nyáry Krisztinához 1624–1639. *Történelmi Tár* 1. 16–60, 264–295.
- Müller, Rainer A. 1995: *Der Fürstenhof in der frühen Neuzeit*. /Enzyklopädie deutscher Geschichte, 33/ München
- Müller, Bonifacius 1880: *Paula Maria a Jesu, erste Oberin des Carmeliterinnen-Klosters zum Hl. Josef in Wien*. Wien
- Pach Zsigmond Pál–R. Várkonyi Ágnes (szerk.) 1989: *Magyarország története 1526–1686*. /Magyarország története tíz kötetben, III/1–2/ Budapest
- Pálffy Géza 1997: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”). *Történelmi Szemle* 39. 257–288.
- Pálffy Géza 1999: A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században. *Történelmi Szemle* 41. 331–366.
- Pálffy Géza 2002: A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16–17. században. In: Szakály Ferenc emlékkönyv (megjelenés előtt)
- Payr Sándor 1924: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*. I. Sopron
- Peball, Kurt 1956: Zur Quellenlage der „Annales Ferdinandeis” des Grafen Fran Christoph Khevenhüllers-Frankenburger. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 9. 1–22.
- Perger, Richard 1990: Der Adel in öffentlichen Funktionen und sein Zuzug nach Wien. In: Knittler, Herbert –Stangler, Gottfried –Zedinger, Renate (Hg.) *Adel im Wandel. Politik – Kultur – Konfession 1500–1700* (Alsó-Ausztriai Tartományi Kiállítás, Rosenburg, 1990. máj. 12.–okt. 28., katalógus). Wien (Katalog des NÖ Landesmuseums, NF, Nr. 251)
- Péter Katalin 1979: *A magyar romlásnak századában*. /Magyar História/ Budapest, 2. kiadás
- Plangemann, T. 1955: *La casata Formentini nella storia del Friuli*. *Rivista Araldica* (Roma) 53. 107–112.
- Prickler, Harald 1960: *Geschichte der Herrschaft Bernstein*. /Burgenländische Forschungen, 41/ Eisenstadt
- Radvánszky Béla 1986: *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században*. I–III. Budapest, 2. kiadás
- Rákóczi Ferenc, II. 1876: *Önéletrajza és Egy keresztény fejedelem áhításai*. Budapest
- Rákóczi László 1990: *Naplója*. S. a. rend. Horn Ildikó. Utószó R. Várkonyi Ágnes /Magyar Hírmondó/ Budapest
- S. Lauter Éva 1989: *Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653). Pálffy Pál levelei Batthyány Ádámmal és Borbálához*. /Régi magyar történelmi források, 1/ Budapest
- Schilling, Heinz 1998: *Aufbruch und Krise. Deutschland 1517–1648*. 1. Tachenbuchausgabe. /Siedler Deutsche Geschichte/ Berlin
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig 1904: *Der Adel in den Matriken der Grafschaft Görz und Gradisca*. Görz

- Schopf, Dagmar 1966: *Die im Zeitraum von 1620–1741 erfolgten Neuaufnahmen in der Nö. Herrenstand.* Wien (disszertáció)
- Schwarz, Henry Frederick 1943: *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century.* /Harvard Historical Studies, 53/ Cambridge MA
- Stauffer, Albrecht 1886: Die Belagerung von Kanizsa durch die christlichen Truppen im Jahre 1601. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 7. 265–313.
- Szakály Ferenc 1997: *Magyar intézmények a török hódoltságban.* /Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 21/ Budapest
- Szilasi László 1989: „Vitéz-e avagy ájtatos?”. I. *Batthyány Ádám sajátkezű bűnlejstroma s „néhány fontos kicsiség”.* /Peregrinatio Hungarorum, 3/ Szeged
- Takáts Sándor 1917: *Zrínyi Miklós nevelőanyja.* Budapest
- Takáts Sándor 1930: *Régi idők, régi emberek.* Budapest
- Tarouca, Egbert 1958: Graf Kurz, der Stifter des Horner Gymnasiums, als Staatsman und Wirtschaftspolitiker. *Das Waldviertel* 7. 201–211.
- Tersch, Harald 1998: *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400–1650). Eine Darstellung in Einzelbetrachten.* Wien–Köln–Weimar
- Triumph des Todes? (kiállítás a Museum Österreichischer Kulturban, Kismarton, 1992. jún. 12–okt. 26., katalógus), Eisenstadt, 1992
- R. Várkonyi Ágnes 1999: *A Királyi Magyarország 1541–1686.* /Tudomány – Egyetem/ Budapest
- Várkonyi Gábor 1993: Magyarok a római király választásán 1636-ban. In: Horn Ildikó (szerk.) *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára,* Budapest, 187–214.
- Várkonyi Gábor 1999: Újabb források Báthory Erzsébet életéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 103. 181–204.
- Verzeichniss der in der Stammbaume der fürstlichen und gräflichen Familie v. Batthyány vorkommenden Familienmitglieder sammt biographischen Daten.* Wien, 1896.
- Wiltheim, Casparus 1959: Itinerarium e codice bruxellensi 6393 descriptum. Ed. A. Steffen. In: *Publications de la Section Historique de l'Institut G.-D. de Luxembourg* 77. 1–188.
- Wissgrill, Franz Karl 1794: *Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an bis auf jetzige Zeiten.* I. Wien.
- Wolf, Adam 1869: *Fürst Wenzel Lobkowitz, erster geheimer Rath Kaiser Leopolds I. 1609–1677. Sein Leben und Wirken.* Wien
- Zimányi, Vera 1962: *Der Bauernstand der Herrschaft Güssing im 16. und 17. Jahrhundert.* /Burgenländische Forschungen, 46/ Eisenstadt
- Žolger, Ivan von 1917: *Der Hofstaat des Hauses Österreich.* /Wiener Staatswissenschaftliche Studien, 14/ Wien–Leipzig
- Zrínyi Miklós 1985: *Prózai művei.* S. a. rend. Négyesy László hagyatékából Kovács Sándor Iván és mások /Zrínyi-könyvtár, I/ Budapest